

EESTI KALARAHVA PULMAKOMBED. II OSA

Kuidas peetakse pulmapidu?

Kui eelmisel korral oli juttu sellest, kuidas kalad kevade saabudes pulmadeks valmistuvad, siis sel korral räägime, mis saab siis, kui ükskord päriselt altari ette minna tuleb.

Tekst Katrit Karus, Priit Zingel, Arvo Tuvikene
Fotod Shutterstock

Eesti kalad koevad ja hoolitsevad oma järelkasvu eest väga erineval viisil.

Pulmapaika jõudes tuleb kaladel otustada, kuhu nad oma marja koevad ning selle alusel võib kalu jaotada 9 erinevasse rühma.

Kivilembesed ehk litofiilsed kalad moodustavad kõige suurema rühma (25 liiki), siia kuuluvad lõhilased, võldaslased, karpkalalased, silmud, tuur ja tobias. Kivilembesed kalad koevad oma marja kividele, kruusale või kõvale liivapõhjale. Mõned kivilembestest kaladest (silmud, lõhi, forellid, harjus) matavad oma marja lausa kruusa või liiva alla, teiste liikide (lepamaim, vimb, tõugjas, turb, võldas) koetud mari jällegi kleepub ise kividele, liivale või kruusale. Umbes pooled selle rühma esindajatest eelistavad kudedada jahedas või külmas vees (2–10°) hilissügisel, talvel või varakevadel. Karpkalalased, silmud, tuur ja tobias eelistavad soojemat vett.

Taimelembeseid ehk fütofiilseid kalu on meie vetes 15 liiki, neist 9 kuuluvad karpkalalaste sugukonda. Tai-
melembesed kalad koevad enamasti soojas vees (15–20°), jahedat vett (7–15°) eelistavad vaid särg, räim, haug ja vingerjas.

Mari koetakse elusate või surnud taime-
de lehtedele, vartele ja juurtele. Näiteks armastavad haugid varakevadel kudedada suurveest üleujutatud veel surnud luha-
taimestikule, eriti tarnastikule. Luhale mitte pääsemisel võib haug kudedada ka samblaga kaetud kividele.

Ka särg armastab koelmuna luh-
ta, kus on kõrge hein ja põõsad varjeks, madalaveeseisu korral võib ta kudedada ka pilliroo juurtele. Latikas eelistab koelmuna taimestikurikast madalvett. Roosärje kõige lemmikumaks koelmukohaks on kevadel jää poolt üles kergitatud pilliroo ja kaislakogumike all. Need ujuvad roosaared pakuvad kaitset nii kudevatele kaladele, marjale kui ka sellest võrsuvalle noorpõlvele.

Taime-kivilembeste vaheühma kuulub kümnekond liiki, kel esineb nii ühe kui ka teise rühma tunnuseid ning kes on taimelembestest kaladest kudemise suhtes jahedanõudlikumad ning kivilembestest kaladest mõnevõrra soojalembesemad. Selle rühma esindajad võivad kudedada nii taimedele, kividele, kruusale kui ka liivale. Siia kuuluvad ahvenlased, tintlased ja mõned karpkalalaste sugukonna esindajad (teib, säinas, viidikas).

Mainitud kaladest on kõige vähenõudlikum ahven, kes võib oma marjalindi (üksteisega ühenduses olevad marjaterad, mis moodustavad pärast kudemist lindi) riputada vees kõikvõimalikele esemetele (kivid, põõsaste oksad, risu, vanad võrgud ja mõrrad, tugevamad veetaimed, näiteks kaislad, hundinuiad ja pilliroog), mis vaid suudavad tuge pakkuda. Tarnad ja muud nõrgemad taimed ei suuda ahvena marjalinti üleval hoida.

Säinas koeb varakevadel surnud luhataimestikule, viidika pulmapidu toimub aga keset kevadist rohelust. Vee-
taimestiku puududes võivad säinas ja viidikas kudedada ka kiirevoolulise kärestiku kividele. Teib eelistab kudemiseks pigem kivise põhjaga koelmut, kuid saab hakkama ka taimestikupuhmastest.

Kojalembeseid ehk ostrakofiilseid kalu on Eestis vaid 4 liiki (must mudil, väike mudil, pisimudil ja mõrukas) ning nad koevad limuste, peamiselt karpide, tühjadesse kodadesse. Eriline on selles rühmas karpkalaline mõrukas, kes leiti Eesti vetest alles 2018. aastal. Mõruka teeb eriliseks asjaolu, et ta koeb elusatesse jõekarpidesse. Emane poetab marja pika muneti abil

jõekarbi poolmete vahele, isane heidab aga niisa karbi sissevoolu sifooni juurde, kust niisk karpi imetakse ja sedasi karbis oleva marja viljastab. Viljastatud mari ja hiljem ka vastsed saavad karbi-
poolmete vahel murelt areneda. Seda kala on minevikus kasutatud inimeste raseduse testimiseks – emastele kaladele süstiti uuritava naise uriini ja kui naine oli rase, tungis kala muneti uriinis leiduvate hormoonide toimele esile.

Liivalembeseid ehk psammofiilseid kalu on Eesti vetes vaid 2 liiki (rünt ja trulling) ning nad koevad liivale, paljaksuhutud peenikestele taimejuurtele või muule põhjas olevale taimsele materjalile, vesisamblale ja vetikatega kaetud kividele. Siia gruppi kuuluvate kalade mari on kleepuv ning seetõttu kattub nende kalade mari sageli liivaosakestega, muutudes seega vähemmärgtavaks ja raskemini kättesaadavaks.

OGALIK EHITAB PESA. Pesa ehitavate kalade hulka kuuluvad Eesti vetes vaid ogaliklased, kusjuures pesaehituse juurde lastakse vaid isaskalad. Näiteks kaevavad ogalikud oma lõugade abil põhja väikese lohu, millele laovad vundamenti ja müürid, kasutades nii »

3

4

↑ Foto lk 30–31.
Mõrukas koeb karbi sisse. Foto Aleron Val

1

2

1. VINGERJAS.
Koeb elusate või surnud taime-
de lehtedele, vartele ja juurtele.
Foto GlimpseU

2. VETERÖÖVLID
PULMAS. Haugid armastavad kudedada eeskätt üleujutatud jõeluhtadel.
Foto Gorchak

3. RÜNT.
Üks kahest Eestis elavast liivalembesest kalast. Teine on trulling.
Foto Rudmer Zwerver

4. OGALIK.
Isane ogalik ehitab ainsana kudemiseks pesa. Siin pildil on emaskala, kelle isane pulmatantsu käigus pessa nügib. Foto ABS Natural History

» vees leiduvaid oksakesi, kõrrekesi, vetikatükikesi, kivikesi kui ka liiva ning tsementeerivad selle kõik neerudest erituva kleepuva eritise abil. Vähehaaval kasvab müüridest õuna suurune pulmapesa, millesse sisenemiseks tuleb ogalikul end lausa läbi seina puurida. Lisaks on isaste ogalike ülesandeks emaskalade üle lävepaku kandmine, marja seemendamine ning nii viljastatud marja kui ka vastsete eest hoolitsemine.

Poegivatest kaladest esineb Eestis vaid üks liik ja selleks on emakala. Paaritumisel (augustis) lasevad isaskalad niisa emaskala munasarja, selles olevad marjaterad viljastatakse ning nendest kooruvad mõne nädala pärast vastsed, keda kantakse emaslooma kehas veel mitu kuud. Talvel väljuvad emaskalast hästi arenenud maimud.

Avaveelembesed kalad ehk pelago-fiilid (kilu, tursk, lest, kammeljas, angerjas) koevad oma marja põhjast kõrgemale avavette, kuhu see jääb hõljuma eelvastsete koorumiseni. Kõige sügavemale koeb meie tuntud siirdekala angerjas, kes rändab selleks Eesti vetest kaugele Sargasso merre ja koeb seal 300–500 meetri sügavusel veepinnast kohas, kus asub 6000–7000-meetrine süvik.

Tursk koeb Läänemeres 60 meetri sügavusse veekihti, kilu ja lest lepivad madalama veega. Kuna tursk koeb avavette, siis pesa tal puudub. Pesa asemel turvab ta vees teiste kudejate vahel enda ümber tühja ala.

Haudekambriga varustatud kalad (madunõel, merinõel) ei koegi üldse viljastatud marja vette. Emaskalad koevad

marjaterad isaskalade keha alapoolle kudemisajaks moodustunud haudekambrisse, mis kujutab endast sültja koega täidetud vagu kõhu all. Viljastatud mari areneb isaskala keha küljes ja sealt väljuvad lõpuks suhteliselt hästi väljaarenenud vastsed.

KUIDAS KULGEB PULMAPIDU? Kalad armastavad väga traditsioonidest kinni pidada, seetõttu on äärmiselt oluline ka pulmapeo täpne kellaeg. Mõned neist (särg, ahven, harjus, haug, mudamaim ja roosärg) arvavad, et üks õige pulmapidu tuleb korraldada päevavalgel, teised jällegi (koha, luts, hinklased, lõhi, meriforell, merihärg, siiad), et see ei saa toimuda ööpimeduseta.

Nii kümme-kond kalaliiki arvab, et ühes õiges pulmas ei saa läbi ka pulma-valsita, isaskalad (trulling, tursk, ogalik, luukarits, võldas, nolgus) on tantsu kepsutamisel jällegi aktiivsemaks pooleks. Merinõellastest tantsivad aga just kalapreilid. Ogalikud ja merinõelad trallitavad üksnes päevasel ajal, sest vastasel korral jääksid kõigil keerulise kompositsiooniga pulmatantsud lihtsalt nägemata.

Lisaks ei kujuta enamik kalu lihtsalt ettegi, et üks õige pulm võiks kulgeda tülide ja pahandusteta. Riiakamaks pooleks on peaaegu alati isaskalad, sest nende igivanaks ülesandeks on oma kudemisterritooriumi kaitsta. Sõjakamate kalade hulka kuuluvad haug ja ahven, kellel tegelikult aga kindel kudemisala puudub. Haug piirdub enamasti vaid vastase hirmutamisega. Ahven seevastu võib olla

↑ **EMAKALA.** Meie vete ainus poegiv kala. Foto Wikipedia

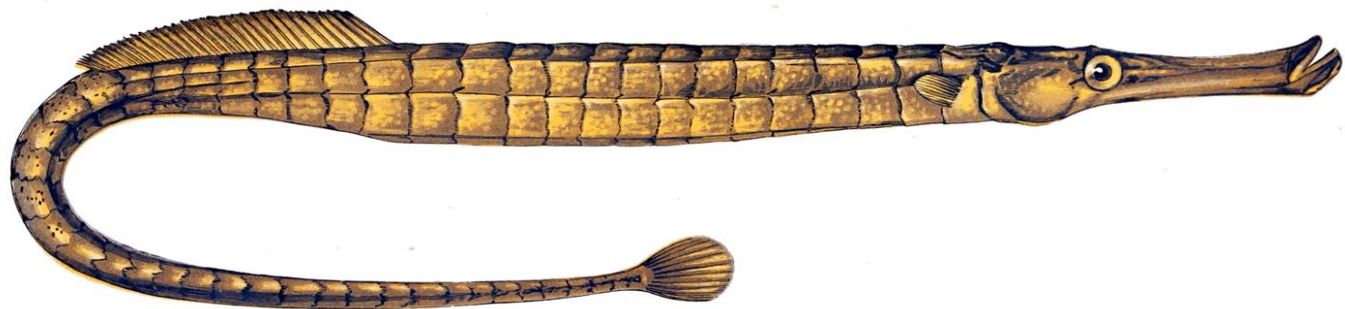
lühiajaliselt väga rünnakuhimuline, kuid omane on see vaid emasahvenatele, mis on kalade seas üsna ainulaadne.

Kudemisterritooriumi hõivamine käib kaladel üldiselt reegli järgi „kel jõud, sel õigus“. Kõige rahumeelsemad kudejad on ehk silmud, vahetevahel esineb vaid väikesi jagelusi isaskalade vahel. Ka siiad ja kogred on kudemisel üpris rahumeelsed, sest neil pole kindlaskujunenud koelmut, mille pärast liigikaaslastega kakelda.

ASUKOHT JA VEEL KORD ASUKOHT.

Enamik kalu ei koe juhuslikult, kuhu aga juhtub, vaid marja paremaks paigutamiseks valitakse mingi kindel koht. Kuigi päris pesa ehitajate hulka kuuluvad meil vaid ogaliklased, on siiski ka mõningaid teisi kalu, kes natuke rohkem vaeva näevad – neidki võib pidada tinglikult pesaehitajateks. Sellised kalad koevad kas ühekorraga (lõhilased, tintlased, haug, mõned karpkalalased, säga, luts, ahven, koha, võldaslased, lest, kammeljas) või ositi ehk portsjoniliselt (enamik karpkalalisi, ogaliklased, mudillased). »

REKLAAM

1

» Kõige rohkem näevad pesa (pealt kinnine, külgmiste sissekäikudega) ehitamisega vaeva ogalik ja luukarits ning kõige vähem säga ja nolgus. Viimased lihtsalt puhastavad tükikese veekogu põhjast ja koevad siis oma marja sinna. Lõhi ja forellid kaevavad veekogu põhja lohud (näiteks on lõhe lohud veerand kuni pool meetrit sügavad ja 3–4 m pikad), koevad neisse marja ja katavad selle kruusaga. Pesataolisi süvendeid teevad ka koha, võldas, merihärg ja merivarblane, kuid nemad ei hakka marja põhjasubstraadiga katma.

Pesa ehitamisel on isaskalad jällegi aktiivsemad kui emaskalad. Pesakoha korrastamine on eranditult isaste ülesanne koha, ogalike, säga ja võldase puhul ning emaste ülesandeks lõhel, forellidel ja merivarblasel. Kõige rohkem peavad aga võrdõiguslikkuse printsibist kinni silmud ja merihärg, kes jagavad pesa kaevamise ära suhteliselt võrdselt.

Mõnel kalal (harjus, tursk, mõned karpkalalased) on küll kudeala, kuid midagi pesataolist nad sinna ei tee. Näiteks ajab harjus koetud marja tugevate sabalöövide abil kruusa sisse enam-vähem ühtlaselt kogu kudemisala ulatuses. Suured karpkalalaste esindajad pesa ei ehita.

Isastel särgedel, roosärgedel, latikatel ja mudamaimudel on täheldatud teatud riiakust, kusjuures kõige riiakam on neist loomulikult väikseim (mudamaim).

MIS SAAB MARJAST EDASI? Valdav osa kalu loeb soojätkamise ülesande täidetuks, kui mari on koelmule lastud ja viljastatud ning selle edasine saatust enamikke kalavanemaid ei morjenda. Leidub neidki, kes nälja korral pikemalt mõtlemata oma noorjargud nahka pistavad. Ühed suurimad rongavanemad on ehk siiad, kes ei ütle ära ka oma marja nahkapistmisest.

Mitmed kalaliigid näitavad väiksemat või suuremat osavõtlikkust järelpõlve suhtes, mis mahub passiivse ja aktiivse loimetishoolduse mõistete alla. Passiivne loimetishoole esineb näiteks silmudel, lõhedel, forellidel ja harjusel,

2

kes katavad oma marja kruusaga, kuna nii on see vaenlase eest hästi kaitstud. Merinõellaste mari areneb isaste haudekambris kuni vastsete koorumiseni ning emakala, kes on meie vete ainuke poegiv kalaliik, kasvatab poegi oma kehas vastsepõlve lõpuni. Veekeskonda asuvad kalakesed alles hästi väljaarenenud maimudena.

Aktiivne loimetishoole tähendab aga seda, et kala paneb vastsete kasvatamise nimel ohtu oma heaolu ja elu. Seda esineb umbes pooleteistkümnel kalaliigil. Aktiivse loimetishoole esindajatest on kõige hooletum ehk ahven – emaskala valvab oma marjalinti ja teeb seda heal juhul paar tundi, siis aga loeb oma ülesande looduse ees täidetuks.

Teistel aktiivse loimetishooledega kaladel on ennastohverdavamaks pooleks aga just isaskalad. Mudamaim, säga, mudillased, võldaslased ja merivarblane piirduvad viljastatud marja kaitsmise ja hooldamisega, ogaliklased ja koha ei pea paljuks ka lapsehoidja ametit pidada ning lahkuvad marjast koorunud vastsete kõrvalt alles siis, kui vastsed oskavad endale ise toitu otsida. I

1. MERINÕEL. Tema ja madunõel on meie vete kalad, kelle emaskalad koevad marjaterad isaskalade keha alapoolle kudemisajaks moodustunud haudekambris. Joonis Wikipedia

2. AHVEN. Emakala valvab koetud marjalinti vaid paar tundi ja läheb siis muude toimetustega edasi tegelema. Foto Kichigin

Projekt on osa järeldoktorantuuri uuringuist „MICROFISH“ (Fish feeding conditions in lakes with different planktonic foodweb-structure and macro-vegetation), projekti number 1.1.1.2/VIAA/1/18/301, leping Läti Vabariigi Riikliku Hariduse Arendamise Agentuuriga programmi number 1.1.1.2/16/1/001. Projekti rahastavad Euroopa Regioonarengu Fond (European Regional Development Fund), Läti Vabariik ja Keskkonnalahenduste Instituut (Institute for Environmental Solutions).

NORMARK